

ŠTEFAN ŠVAGROVSKÝ*

Z histórie slovenských prekladov byzantských liturgických textov

ŠVAGROVSKÝ, Š.: On the History of Slovak Translations of Byzantine Liturgical texts. *Slavica Slovaca*, 34, 1999, No. 1, pp. 42–51. (Bratislava)

For Slovak Christians of the Byzantine rite Church Slavonic was the liturgical language par excellence for many centuries. Opinions about the necessity to substitute Church Slavonic by the literary Slovak language in liturgy started to appear not sooner than at the end of the thirties of the 20th century. The first Slovak translation of St. Joann Chrisostomos' Liturgy was made by Greek Catholic priest Pavol Spišák in 1933. During the following period of more than 60 years several translations not only of the above mentioned liturgy but also of two other eastern liturgies – namely those of St. Bazil the Great and St. Gregor – has appeared. The latest translation was published in 1998. The author of the article calls attention on some discrepancies between the original Greek text of the liturgy and its Church Slavonic and Slovak translations.

Linguistics. Byzantine rite. Church Slavonic. Slovak translation. St. Joann Chrisostomos' Liturgy. St. Bazil Liturgy. St. Gregor Liturgy.

Na kresťanskom Východe sa od začiatkov evanjelizácie národov konali bohoslužby v ich národných jazykoch – gréčtine, starej sýrčine, arménčine, gruzínčine, arabčine, koptčine, staroslovienčine (cirkevnej slovančine) a pod. Na kresťanskom Západe vznikla zásadne odlišná situácia – oficiálny administratívny jazyk rímskej ríše, latinčina, sa zároveň stal jediným univerzálnym bohoslužobným jazykom západnej rímskej cirkvi.

Veľká časť pôvodného obyvateľstva dnešného severovýchodného Slovenska, Zakarpatskej Ukrajiny, severovýchodného Maďarska a Transylvánie prijala spolu s východnou, byzantskou formou kresťanstva aj cirkevnoslovanský liturgický jazyk. Na tomto území, ktoré sa od konca 10. stor. postupne začleňovalo do vznikajúceho uhorského štátu, sformovalo sa cirkevné spoločenstvo kresťanov východného, byzantského obradu, ktoré napriek zložitým dejinným peripetiám i svojej multietnicite, pretrvalo už vyše 1100 rokov. Pravda tých jedenásť storočí pretrval len liturgický obrad, t. j. ceremoniálna zložka liturgie, pretože pôvodný liturgický jazyk – cirkevnú slovančinu, dve jeho etniká – Maďari a Rumuni (Valasi) nahrádzali vlastnými národnými jazykmi už od 18. storočia. Maďarskí a rumunskí katolíci byzantského obradu zaviedli svoje jazyky do liturgie s oficiálnym povolením Svätej stolice až začiatkom 20. storočia.

Pre Slovákov v Uhorsku, neskôr v ČSR i v období vojnovnej Slovenskej republiky, nebolo ľahké ani jednoduché presadzovať do byzantskej liturgie namiesto cirkevnej slovančiny slovenčinu, pretože rusínska zložka tohto cirkevného spoločenstva za pod-

* Doc. PhDr. Štefan Švagrovský, CSc., J. Cígera-Hronského 26, 831 02 Bratislava.

pory vedenia gréckokatolíckeho prešovského biskupstva to odmietala. Akoby v tomto prípade už nemali platiť slová apoštola Pavla z 1. listu Korint'anom, na ktoré sa odvolával sv. Cyril na začiatku evanjelizovania našich predkov, že „na cirkevnom zhromaždení radšej poviem päť slov zrozumiteľných, aby som druhých poučil, než desaťtisíc slov v (cudzom) jazyku”.¹ A keďže cirkevná slovančina sa pre široké vrstvy slovenských katolíkov byzantského obradu minimálne od začiatku 20. stor. skutočne stala ťažko zrozumiteľným jazykom, zostávalo nepochopiteľným, prečo gréckokatolícka hierarchia nechce pripustiť slovenčinu do liturgie, keď navyše tu už bol historický precedens s maďarčinou a rumunčinou.² Príčiny tohto odmietavého postoja k slovenčine ako liturgickému jazyku zo strany prešovského biskupstva v minulosti a k slovenským gréckokatolíkom vo všeobecnosti treba vidieť v trvalej absencii Slovákov vo vedení diecézy. Ani jeden kanonik prešovskej biskupskej kapituly, ani jeden profesor bohosloveckej akadémie alebo seminára sa nehlásil za Slováka, hoci ne jeden z nich pochádzal z čisto slovenského kraja. Rovnako to bolo aj v prípade biskupov – od vzniku prešovského biskupstva v r. 1818 až do r. 1990, ani jeden nebol Slovákom. Ale aj medzi nižším klérom nebola situácia pre Slovákov priaznivejšia. Neslovenský pôvod väčšiny gréckokatolíckych kňazov má svoj začiatok už v časoch uzatvorenia Užhorodskej únie v r. 1646, keď sa zo 63 pravoslávnych rusínskych popov či baťkov, v tej dobe ešte poddaných zemepánov, po tomto cirkevnoprávnom akte stali gréckokatolícki kňazi, teda už slobodní občania, vrátane ich rodín, ktorí v záujme zachovania štátom a rímskokatolíckou cirkvou priznanej slobody vytvárali ženbou kňazské gréckokatolícke dynastie (budúci kňazi si vyberali za manželky dcéry tiež z kňazských rodín, ich synovia postupovali rovnako atď.). A tak vlastne aj v slovenských gréckokatolíckych farnostiach až do nedávnej minulosti pôsobili rusínski kňazi, ktorí sa len veľmi neochotne alebo vonkoncom odmietavo stavali k zavádzaniu slovenčiny do byzantskej liturgie. Situácia sa začala radikálne meniť až počas vojnovy Slovenskej republiky, keď v Michalovciach vznikol kultúrno-náboženský spolok *Jednota sv. Cyrila a Metoda*. Na jeho vzniku mal najväčšiu zásluhu profesor gréckokatolíckeho náboženstva na tamojšom gymnázium J. Murín. Spolku sa podarilo za pomerne krátky čas rozsiahlou osvetovou a vydateľskou činnosťou sformovať národnú slovenskú gréckokatolícku pospolitosť, a tým vedenie prešovskej diecézy upozorniť, že slovenským gréckokatolíkom treba poskytnúť po náboženskej i kultúrno-národnej stránke to, čo im podľa prirodzeného a cirkevného práva patrí. Vedenie diecézy však vznik spolku neprijalo s pochopením, ba vyslaný zemplínsky vikár A. Tink na zakladajúcom zhromaždení pohrozil, že ho biskup neschváli. Po upozornení, že Jednota sv. Cyrila a Metoda nebude čisto náboženským spolkom, ktorý podľa cirkevného práva schvaľuje biskup, ale kultúrno-náboženský spolok, ktorý schvaľuje ministerstvo vnútra, vikár A. Tink zo zhromaždenia odišiel. Mimochodom bol to ten

¹ Nový zákon. SÚSCM. Rím 1968, s. 652.

² O tom, že už aj samotné cyrilské písmo robilo slovenským veriacim veľké ťažkosti, svedčí skutočnosť, že biskupstvo muselo od r. 1916 povoliť pre nich tlačiť náboženské knihy latinkou. V Užhorode, sídle mukačevského grécko-katolíckeho biskupstva, sa náboženské knihy tlačili latinkou (ale maďarským pravopisom) už od r. 1903.

istý Tink, ktorý sa v r. 1926 kategoricky staval proti vydaniu Slovenského gréckokatolíckeho katechizmu pre základné školy³ (hoci sa o jeho vydanie zasadzovali, paradoxne, rusínski kňazi v slovenských farnostiach) i proti zavedeniu slovenčiny do liturgie. Ak k tomu na celkové dokreslenie situácie prirátame, že v prešovskej diecéze bolo gréckokatolícke školstvo výhradne v rusínskych rukách, že sa Prešov považoval za sídlo šiesteho rusínskeho biskupstva, možno pochopiť, prečo slovenskí gréckokatolíci tak naliehavo pociťovali potrebu založenia slovenského kultúrno-náboženského spolku, ktorý by bol v národnom ohľade partnerom rusínsky orientovaných spolkov a iných ustanovizní v diecéze. Závažné dôsledky mala táto situácia pre slovenských gréckokatolíkov aj navonok smerom k zahraničiu a Svätej stolici osobitne. Tá totiž ani po 2. svetovej vojne nevedela o gréckokatolíckych Slovákoch a zotrvala v presvedčení podloženom hláseniami vedenia biskupstva do Ríma, že každý gréckokatolíci na Slovensku je Rusín (v latinizovanej podobe Ruthenus). Michal Lacko, profesor pápežskej Gregorovej a Rímskej štátnej univerzity, musel ešte v šesťdesiatych rokoch presvedčať rímskeho kardinála Tisseranta, prefekta kongregácie pre východnú cirkev pri Svätej stolici, že gréckokatolícki Slováci skutočne existujú nielen na Slovensku, ale aj v diaspóre. Bola to veľmi smutná a bolestná kapitola v dejinách slovenských gréckokatolíkov, o ktorej sa aj v súčasnosti hovorí s ostychom.

Aj za tejto nepriaznivej situácie pre slovenských gréckokatolíkov začala časť nižšieho kléru nastoľovať otázku prekladu byzantskej liturgie do slovenčiny. Kňazi v slovenských farnostiach, najmä na Špiši a v Gemerí, odôvodňovali potrebu slovenského prekladu tým, že veriaci cirkevno-slovanským liturgickým textom nerozumejú alebo rozumejú len zdanlivo a často ich komolia. Prvé praktické kroky sa urobili koncom medzivojnového obdobia a za vojnovnej Slovenskej republiky.

Prvý slovenský preklad liturgie sv. Jána Zlatoústeho vyšiel v r. 1933 v Nitre a jeho tvorcom bol vernársky dekan Pavol Spišák. Za vyše šesť desaťročí od Spišákovho prekladu vzniklo viacero prekladov predovšetkým *liturgie sv. Jána Zlatoústeho* – ústredného liturgického formulára, ale aj ďalších dvoch východných liturgií – *sv. Bazila Veľkého* a *sv. Gregora*. Zatiaľ posledný preklad liturgie sv. Jána Zlatoústeho vyšiel v r. 1998. Vydal ho Spolok biskupa Petra Pavla Gojdiča v Prešove. Všetky doterajšie preklady boli určené slovenským gréckokatolíkom. Ale aj slovenskí veriaci pravoslávnej cirkvi žiadali od svojej cirkevnej vrchnosti v ostatnom období slovenský preklad liturgie, a tak aj pravoslávny biskupský úrad v Prešove vydal prvý preklad liturgie sv. Jána Zlatoústeho v r. 1996. To svedčí o tom, že slovenčina v byzantskej liturgii už aj v pravoslávnej cirkvi, ktorá je na Slovensku väčšinovo rusínska, sa stáva rovnocennou popri tradičnej cirkevnej slovančine. Vzhľadom na niektoré, aj keď nepodstatné diskrepancie v spomenutých dvoch posledných prekladoch liturgie upozorňujeme na *Inštrukciu na aplikáciu bohoslužobných predpisov kódexu kánonov východných cirkví* z r. 1996, vydanú Kon-

³ Bližšie o tom Lacko, 1966, s.143.

gregáciou pre východné cirkvi vo Vatikáne, v ktorej sa zdôrazňuje potreba „*porovnávania rukopisov a tlačených liturgických kníh, aby sa tak zabránilo všetkým nepotrebným rozdielom medzi bohoslužobnými knihami východných katolíckych a pravoslávnych cirkví a aby na rovnakom území používali jednotné preklady*”.⁴ Preto by bolo dobre, keby sa kompetentné autority gréckokatolíckej a pravoslávnej cirkvi na Slovensku dohodli na dosiahnutí tohto cieľa.

Východná liturgia obsahuje všetky tie časti, ktoré sú v omši západného, rímskeho rítu, pravda, nie vždy usporiadané v tom istom slede. Na rozdiel od západnej rímskej omše je vo východnej liturgii viac modlitieb a opakovaného spevu.

Liturgické texty sa typologicky a štylisticky delia zhruba na tri základné kategórie: *dialogické partie, citáty zo Svätého písma a hymny*. Biblické aj liturgické texty sú napísané jazykom svojej doby, a preto ich treba v každej dobe znova vykladať a vylepšovať. To je tiež zmyslom nových prekladov Biblie aj liturgických textov. V prípade slovenských prekladov byzantských liturgických textov sa ocitáme v zvláštnej situácii v tom, že tieto preklady boli vyhotovené z cirkevnoslovanského metatextu a nie gréckeho originálu. To znamená, že z hľadiska teórie prekladu ide o „*preklad z druhej ruky*”, čo v prípade textov tejto povahy nie je akceptovateľné. Slovenskí prekladatelia sa k originálnym gréckym liturgickým textom obracajú zriedkavo okrem iného aj preto, že cirkevnoslovanské preklady byzantskej liturgie i ostatných náboženských textov sa u nás i vo vedeckých kruhoch považujú, aj po mnohých odpisoch, za presné, jazykovo-štylisticky vybrúsené, vystihujúce ducha originálu. Že to tak vždy byť nemusí, demonštruje na viacerých príkladoch grécista Daniel Škoviera⁵. Ďalšia osobitosť prístupu slovenských prekladateľov je v tom, že aj keď sú si vedomí, že ich preklad bude v jednotlivých lexémach, slovných spojeniach, syntaktických väzbách, frazeologických zvratoch a pod. kopírovať cirkevnoslovanský text, zotrávajú na ňom a vytvárajú tak len ďalší slovenský kompilačný preklad, teda taký, ktorý je vyhotovený už z existujúcich prekladov. Zvyk sa pre nich stáva normou. Tento emotívny prístup sa dá čiastočne pochopiť, pretože historicko-kultúrny vzťah cirkevnej slovančiny a slovenčiny je iný ako napr. vzťah cirkevnej slovančiny a maďarčiny alebo rumunčiny, aby sme zostali len pri tých jazykoch, ktoré sa používajú v tom istom obradovom spoločenstve ako slovenčina. Ani jeden z doterajších slovenských prekladov liturgie sv. Jána Zlatoústeho nie je vyhotovený z gréckej pôvodiny, ale preklady tejto liturgie do neslovanských jazykov vychádzajú jednoznačne z gréckej predlohy. Toto konštatovanie vôbec nemá znamenať, že slovenskí prekladatelia nemajú prihliadať alebo brať do úvahy aj cirkevnoslovanský metatext a historické pozadie jeho vzniku, ale len to, že tento metatext nemôžu považovať za originál.

V *dialogických pasážach* liturgickej drámy sa v cirkevnoslovanskom preklade opakujú slová: *Premudrosť, Premudrosť prosti, Premudrosť vonmim*. Slovenské preklady: *Premúdrošť, Premúdrošť povstaňme. Premúdrošť. Stojme úctivo. Premúdrošť. Stojme*

⁴ Bližšie o tom Inštrukcia na aplikáciu bohoslužobných predpisov..., s. 24, 25, 37.

⁵ V štúdií sa opierame o jeho interpretácie gréckych pasáží.

priamo. Ako vidieť, ani jeden zo slovenských prekladov nemá za grécke slovo *sofia* ekvivalent *múdrosť* (tak ako to uvádzajú grécko-inojazyčné slovníky), ale len *premúdrosť*. Ekvivalentom *premúdrosť* chcú prekladatelia zdôrazniť, že v danom prípade nejde o bežnú, svetskú, ale najvyššiu božskú múdrosť. Hoci slovo *premúdrosť* nemá vo výkladovom akademickom slovníku slovenského jazyka žiaden štylistický kvalifikátor, a teda je bezpríznačné, neutrálne, predsa ho v súčasnosti vnímame nie s celkom jednoznačnými pozitívnymi konotáciami. Namiesto ekvivalentu *premúdrosť* by bolo lepšie v slovenskom preklade použiť buď dvojslovný výraz *najvyššia múdrosť* alebo slovo *velmúdrosť*. Aj keď ekvivalent *velmúdrosť* je na prvý pohľad nezvyklý, z čisto slovtvorného hľadiska je prijateľný, pretože analogicky je v slovenčine utvorený celý rad slov aj z nábožensko-duchovnej sféry: *velkňaz*, *velchrám*, *velpieseň*, *velprorok*, *velprepošť*, *velmodlitba* a iné.

Grécke slovo *orthoi* má cirkevnoslovanskú responziu *prosti* (adverbium s významom *priamo*, *rovno*, *vzpriamene*), ktorým v slovenských prekladoch zodpovedajú slová, resp. výrazy *povstaňme*, *povstaňte*, *stojme priamo* alebo v najnovšom preklade z r. 1998 *stojme úctivo*. Keďže grécke *orthoi* je významom porovnateľné so slovenským povelením *pozor!*, je pochopiteľné, že prekladatelia hľadajú melioratívny ekvivalent, keďže povelový štýl by v danom situačnom kontexte nebol namieste. V niektorých cudzojazyčných prekladoch slovo *orthoi* vôbec neprekladajú, napr. v českom preklade je vynechané z toho dôvodu, že veriaci vlastne stoja už od chvíle, keď pred malým vchodom kňaz zodvihne evanjeliár a nesie ho v slávnostnom sprievode ku kráľovským dverám ikonostasu. Obdobné riešenie by bolo treba uplatniť aj v slovenskom preklade, keďže slovo *orthoi* je tu naozaj redundantné.

Byzantská liturgia, podobne ako rímska latinská omša, sa skladá z dvoch liturgií: *liturgie slova* alebo *katechumenov* a *liturgie veriacich* alebo *eucharistie*. Katechumeni, kandidáti krstu, mohli byť účastní len na prvej, poučnej časti liturgie, z druhej, ktorá obsahuje tajomstvo obety, ich v prvotnej cirkvi vylúčili. Diakon ich na konci liturgie slova vyzval, aby opustili chrám. V grécko-byzantskej liturgii táto výzva znela: *Tas thyras, tas thyras! En sofia proschómen*. Jej cirkevnoslovanská responzia je: *Dveri, dveri, premudrosť vonním*. Slovenské preklady výzvu prekladajú: *Dvere, dvere, premúdrosť vnímajme* alebo *Dvere, dvere, pozorne vnímajme*. Zrozumiteľnejšie by mohla byť táto výzva vyjadrená formou: *Dvere, zavrite dvere* alebo podobne, ako v prípade *orthoi*, výzvu z liturgie vynechať z toho dôvodu, že v súčasnosti už nie je aktuálna. Totiž dnes už či už v byzantskej alebo rímskej liturgii máme len jednu výzvu na opustenie chrámu, a to na konci liturgie v latinskej forme: *Ite missa est (dimissio est)* alebo cirkevnoslovanskej: *Blahoslovenije Hospodne na vas, toho blahodatiju i čelovikolubijem, vsehda, nyňi i prisno, i vo viki vikov*. V slovenskej verzii: *Požehnanie Pánovo nech je na vás s jeho milosťou a láskou, teraz i vždycky i na veky vekov*.

Ešte pred vydaním slovenského ekumenického prekladu Biblie v r. 1995 jeden z jej prekladateľov vyslovil takýto názor: „Náš preklad (ide o preklad Novej zmluvy a Žalmov) budú používať evanjelici i katolíci, ale aj gréckokatolíci a pravoslávni veriaci. Slovo *Hospodin* treba všeobecne a bez diskusií (sic!) udomáčniť. Nech sa prestane spomínať,

že *Hospodin* je české slovo... *Hospodin* je staré slovo, pochádza z 9. storočia. Toto staroslovienske dedičstvo môže spojiť všetkých kresťanov na Slovensku bez rozdielu.” (Zemánek, 1997, s. 147–148). Tento ostro formulovaný názor dávame do súvislosti s ďalším problémovým miestom v prekladoch byzantskej liturgie do slovenčiny, a to s gréckou vetou *Kyrie eleison* a jej cirkevnoslovanskou paralelou *Hospodi, pomiluj*. Existujú názory, podľa ktorých je v tejto vete skoncentrované všetko, čo nás spája s cyrilometodským kresťanstvom pred vyše 1100 rokov, a preto by sa mala táto cirkevnoslovanská paralela zachovať v pôvodnej podobe aj v slovenských prekladoch. Niektoré názory sa opierajú o fakt, že v rímsko-latinskej omši sa grécka veta *Kyrie eleison* tiež neprekladá. Proti tomu možno postaviť dve námietky: 1. vzťah latinčiny a gréčtiny ako najstarších liturgických jazykov je nesúmerateľný so vzťahom slovenčiny a cirkevnej slovančiny; 2. „pretkávať” slovenský preklad vyše šesťdesiatkrát opakovanou vetou *Hospodi, pomiluj*, by bolo neopodstatnenou, nesystémovou kreolizáciou. Ale čo je najpodstatnejšie, a to je zároveň aj argument proti interkonfesionálnemu používaniu slova *Hospodin/Hospod*, je to, že slovenskí byzantskí katolíci nepokladajú uvedené slová za živý znak svojej kultúrno-náboženskej identity a vo všetkých doteraz publikovaných prekladoch liturgie sv. Jána Zlatoústeho, ďalších dvoch liturgií i v ostatných náboženských textoch správne nahrádzajú vetou *Pane, zmiluj sa!*

Druhá zložka byzantských liturgických textov tvoria *citáty zo Svätého písma*, tak starozákonné, ako aj novozákonné. V katolíckej cirkvi rímskeho rítu vychádzajú preklady týchto citátov obligátne z Vulgaty (Neovulgaty), ktorá sa od Tridentského koncilu v tejto cirkvi pokladá za oficiálny biblický text. V tejto súvislosti prekladateľská prax nastolila otázku, či aj pre byzantskú liturgiu v slovenskom preklade sa má tiež vychádzať z latinskej Vulgaty (Neovulgaty), alebo by bolo v záujme zachovania tzv. *kódu východnosti* správnejšie vychádzať pri uvádzaní biblických citátov z gréckej Septuaginty, resp. gréckych novozákonných textov, ktoré sa, naopak, vo východnej cirkvi považujú za oficiálne. Totiž v minulosti, vlastne od čias uzatvorenia Užhorodskej únie (1646) s Apoštolskou stolicou v uhorskej katolíckej cirkvi byzantského rítu, dochádzalo k jej čiastočnému polatinčovaniu, ktoré sa prejavovalo v celom rade vnútorných i vonkajších znakov (zavádzanie nových sviatkov, modlitieb, pobožností a pod. podľa rímskej latinskej cirkvi, civilný odev gréckokatolíckych biskupov a kňazov sa prestal odlišovať od rímsko-katolíckych, začali si holiť bradu atď.), čím sa katolíci byzantského obradu zblížovali s katolími latinského obradu, ale vzdiaľovali od pravoslávnych. V tom by sa už v súčasnosti nemalo pokračovať a postupne by sa mal navodiť pôvodný stav, pretože katolíci byzantského obradu aj pravoslávni tvoria na Slovensku jedno obradové spoločenstvo popri rímskokatolíckom, ktoré je dominujúce a vychádza zo západnej, latinskej tradície, ale bolo by chybou a slovenskú kultúru by to ochudobňovalo a uniformovalo, keby Slováci zároveň nemohli náležite akceptovať a aj formálnymi jazykovými prostriedkami vyjadrovať svoju príslušnosť k byzantskej tradícii.

Aj keď medzi biblickými citátmi podľa Vulgaty (Neovulgaty) a Septuaginty, resp. gréckymi novozákonnými textami nie sú podstatnejšie rozdiely, pre niekoho dokonca

celkom zanedbateľné, ak sa predsa má zachovávať spomínaný kód východnosti a kultúrna byzantská tradícia, treba pri prekladaní byzantských liturgických textov do slovenčiny vychádzať z gréckeho originálneho textu. Potrebu tohto postupu možno ilustrovať na dvoch príkladoch. Začiatok *Veľkého slávorečenia (doxologia major, csl. Velikoje slavoslovije)* má v latinskej verzii podobu: *Gloria in excelsis Deo et in terra pax hominibus bonae voluntatis – Sláva na výsostiach Bohu. A na zemi pokoj ľudom dobrej vôle* – teda dichotomické členenie. V byzantskej gréckej liturgii má podobu: *Doxa en hypsistois Theo kai epi gés eiréné, en anthrópous eudokia* – v cirkevnej slovančine *Slava vo výšních Bohu i na zemi mir, v čelovicich blahovolenije* – teda trichotomické členenie. Práve toto trichotomické členenie by pre slovenskú byzantskú liturgiu v preklade *Sláva na výsostiach Bohu a na zemi pokoj. V ľudoch dobrá vôľa*, malo byť záväzné. Záverečná veta tohto slávorečenia je v latinčine: *Cum Sancto Spiritu in gloria Dei Patris*. Slovenský preklad *S Duchom svätým v sláve Boha Otca* svedčí o tom, že pre slovenských západných katolíkov, ale aj evanjelikov je spojenie *s Duchom svätým* natoľko späté s ich náboženskou identitou, že v preklade neberú do úvahy antepozíciu zhodného prívlastku v origináli (*cum Sancto Spiritu*). Táto relatinizácia ukazuje, že slovenské prostredie vníma poradie *Svätý Duch*, na rozdiel od *Duch svätý*, ako kód východnosti⁶ (byzantský), podobne ako slová *Pascha, Päťdesiatnica, eparchia* a pod. na pozadí slov *Veľká noc, Turíce, biskupstvo*. Ako príklad na rozdielnosť citátov podľa latinskej Vulgaty (Neovulgaty) a gréckej Septuaginty môže poslúžiť hymnus *Sanctus, Sanctus, Sanctus Dominus Sabaoth*. V gréckom texte Septuaginty však slovo *Boh* nie je (len *Kyrios sabaót*), podobne ako v cirkevnoslovanskom preklade *Svjat, svjat, svjat Hospod' Savaof* a tiež slovenskom *Svätý, svätý, svätý Pán vojev* (v niektorých prekladoch *Pán mocností* alebo *Pán zástupov*).

Pre liturgické účely byzantského rítu bude treba v zhode so Septuagintou a cirkevnoslovanskou verziou pripraviť tiež oficiálnu verziu žalmov, keďže medzi cirkevnoslovanským znením žalmových úryvkov v medzispievoch čiže prokimenoch a alelujových veršov a doterajšou slovenskou verziou sú nápadné rozdiely (Škoviera, 1999, s. 9).

Tretou zložkou byzantskej liturgie sú hymny. V byzantsko-slovanskej liturgii figuruje celé spektrum žánrových druhov *hymnov, tropár, stichira, kánon, kondak, ikos* a iných, ktoré sa formovali v byzantskej tradícii do 9. storočia. Od toho času sa žánrová tvorba hymnografie v hlavných črtách nezmenila a rovnaké žánre nachádzame aj v slovenských textoch počnúc od najstarších pamiatok až do našich čias. Hymny už v ranokresťanskej bohoslužbe mali dôležité miesto. Zo štylistického hľadiska sú to formálne i obsahovo uzavreté celky. Ich preklad je oproti iným žánrom zložitejší o to, že na jednej strane sa od prekladateľa žiada ich presné pretlmočenie a na druhej strane nutné zachovanie ich formálno-estetických kvalít. Od prekladateľa sa tu vyžaduje nielen dobrá filologická príprava, ale aj talent, aby sa na najmenšiu mieru zmenšil počet miest, kde sa mu adekvátne nepodarilo vystihnúť obrazné tkanivo originálu.

⁶ Tento kód však nemožno absolutizovať, pretože aj v gréckych aj cirkevnoslovanských textoch sú spojenia s postpozíciou prívlastku (porov. *I v Ducha svjato, Hospoda životvorjaščeho* – vo vyznaní viery)

Jedným z najznámejších hymnov byzantskej liturgie je *Cherubínsky hymnus* zo 6. storočia. Spieva sa na začiatku *liturgie veriacich* pri tzv. veľkom vchode. Je to hymnický spev, v ktorom sa zem spája s nebom, veriaci s anjelmi, časná zemská bohoslužba s večnou bohoslužbou nebeskou (Misál latinsko-slovenský, 1952, s. 32). Aj tento hymnus v doterajších slovenských prekladoch ukazuje, že by bolo užitočné orientovať sa na originálny grécky text, nie cirkevnoslovanský, hoci tento budí dojem, že mu možno ľahko rozumieť. Jeho začiatočná časť v cirkevnoslovanskom preklade znie: *Iže Cheruvimy tajno obrazujúšče i životvorjaščeji Trojci trisvjatuju pišň prinosjašče* (v niektorých textoch *pripivajušče*). Slovenský preklad *My, ktorí cherubínov tajomne predstavujeme a životodárnej Trojici posvätnú pieseň spievame*, ukazuje, že keby sa vychádzalo z gréckeho originálu, kde je slovo *eikonizontes*, bolo by v slovenčine presnejšie a výstižnejšie slovo *zobrazujeme*, a nie *predstavujeme*. Aj v záverečnej časti tohto hymnu, ktorý má v cirkevnoslovanskej verzii znenie: *Jako da Carja vsich podimem, anhelskimi nevidimo dorinosima činmi* a v slovenskom preklade *Aby sme dôstojne oslávili kráľa, ktorého anjelské zbory neviditeľne nosia vo víťazosláve*, by bolo správnejšie vychádzať z gréckeho originálu – *hós ton basilea tón holón hypodexomenoi tais angelikais aoratós doryforumenon taxesin*. Väčšina prekladateľov interpretuje futurálne particípium *hypodexomenoi* ako pohyb nahor, akési vyzdvihovanie kráľa na základe cirkevnoslovanského kalku *podimem* a prekladá tento výraz ako *aby sme dôstojne oslávili*. Grécke *hypodechesthai* by sa tu najsprávnejšie malo preložiť slovom *vítať* (Škoviera, 1999, s. 10). Slovo *doryforumenos* má cirkevnoslovanský pendant *dorynosimyj*. V slovenských prekladoch sa *doryforumenos* prekladá ako 1. *nosený vo víťazosláve*; 2. *sprevádzaný*. Niektoré cudzojazyčné preklady v tomto kontexte používajú slovo *eskorťovaný* (franc. *escorté*, angl. *escorted*, tal. *scortato*), ktoré však v slovenčine v danom prípade nemožno použiť pre jeho výraznú negatívnu konotáciu.

V byzantskej liturgii sa vyskytujú lexikálne hebraizmy *amen*, *aleluja*, *hosana*. *Amen* je prevzaté z Biblie a to v jeho pôvodnej forme, ktorá bola rovnaká v hebrejčine i gréčtine. V novogréčtine a následne v cirkevnej slovančine má *amen* itacistickú podobu *amin*, resp. *amiň*. V Novej zmluve sa *amen* prekladá ako *veru* (*veru*, *hovorím vám*). *Aleluja* v hebrejčine malo podobu *halelú jah*. Po splynutí vzniklo *haleluja*. V tejto podobe ho používajú slovenskí evanjelici. V novogréčtine a cirkevnej slovančine má itacistickú podobu *aliluja*. Pôvodné hebraizmy majú v latinčine a následne v slovenčine etacistickú podobu ako v klasickej gréčtine a ako nepravé latinizmy tvoria súčasť slovnej zásoby slovenčiny, vrátane jej frazeológie (*prísť na amen*; *najprv hosana a potom ukrížuju* a pod.).

Záverom možno povedať, že ešte nie je vyriešená otázka vyhovujúceho prekladu nielen byzantskej liturgie, ale aj ďalších liturgických textov, ktoré tvoria obsah tradičného *Veľkého zborníka* (známeho pod názvom *Chvalite Hospoda*). Nevyhnutnou podmienkou kvalitného moderného slovenského prekladu je kooperácia teológov, filológov, znalcov byzantskej hudby a spevu a dobrých básnikov. Príkladom by tu mohla byť slovenská evanjelická cirkev a. v., v rámci ktorej sa na prekladoch liturgických textov, predovšetkým spevníka, svojho času podieľali takí významní slovenskí básnici

ako P. O. Hviezdoslav, M. Rázus, E. B. Lukáč a ďalší. Až ich práca na prekladoch priniesla zrelé plody. Predtým mali evanjelici len viac alebo menej úspešné „poslovenčené“ české predlohy.⁷ Zo slovenských kresťanov byzantského obradu sa zatiaľ žiadny z významných básnikov k tejto práci neprihlásil. Azda sa tak stane už v blízkej budúcnosti.

L I T E R A T Ú R A

- BAUER, W.: Wörterbuch zum Neuen Testament. Berlin – New York 1988.
- HARAKSIM, E.: K genéze slovenských gréckokatolíkov a o ich mieste v gréckokatolíckej cirkvi na Slovensku. In: M. Lacko. Život a dielo. SKKK. Košice 1992, s. 157–165.
- HÉ THEIA LITURGIA tu en hagiois patros hémón Ióannu tu Chrysostomu – LA DIVINA LITURGIA del Santo nostro Padre Giovanni Crisostomo. Roma – Grottaferrata 1967.
- CHVÁEME BOHA. Modlitebná knižka pre gréckokatolíkov. Zost. a prel. Pavol Spišák. Bratislava 1973.
- INŠTRUKCIA na aplikáciu bohoslužobných predpisov kódexu kánonov východných cirkví. Roma 1966.
- KRAJŇÁK, J.: Spomienka na dr. J. Murína. In: ThDr. Ján Murín. Jednota sv. Cyrila a Metoda. Michalovce 1933, s. 33–35.
- LACKO, M.: Náčrt dejín slovenských gréckokatolíkov. In: Most, 13, 1966, s. 3–4.
- LITURGIA sv. Jána Zlatoústeho. Zost. M. Nadzam. Prešov 1966.
- LITURGIA sv. Jána Zlatoústeho. Spolok sv. Vojtecha. CN 1968.
- LITURGIE. Die Göttliche Liturgie der Orthodoxen Kirche. Mainz 1989.
- MATEJKO, E.: Počiatky slovanskej hymnografie. Dizertačná práca. Bratislava 1998.
- MISÁL latinsko-slovenský. Spolok sv. Vojtecha. Trnava 1952.
- MODLITBY a piesne pre gréckokatolíkov. Spolok sv. Vojtecha. CN 1985.
- NOVA VULGATA BIBLIORUM SACRORUM editio. Liberia Editrice Vaticana 1986.
- NOVYJ ZAVIT HOSPODA NAŠEHO IISUSA CHRISTA. Cambridge 1959.
- PÍSMO SVÄTÉ: NOVÁ ZMLUVA A ŽALMY. Slovenský ekumenický preklad. B. Bystrica 1995.
- SEPTUAGINTA id est VETUS TESTAMENTUM graece iuxta LXX interpretes. I. – II. Stuttgart 1979.
- SVÄTÁ BOŽSKÁ LITURGIA nášho otca svätého Jána Zlatoústeho. Spolok biskupa Petra Pavla Gojdiča. Prešov 1998.
- SVÄTÉ PÍSMO Starého i Nového zákona. Rím. SÚSCM.
- ŠKOVIERA, D.: Slovenské preklady byzantských liturgických textov (v tlači).
- ŠVAGROVSKÝ, Š.: K otázke genézy a konštituovania jazyka juhoslovanských Rusínov (Rusniakov). Slavica Slovaca, 19, 1984, s. 248–263.
- ŠVAGROVSKÝ, Š.: Preklad rituálnych staroslovienskych pasáží do slovenčiny. In: Philologica 2–3. Translatologica Pragensia II, Univerzita Karlova. Praha 1989, s. 173–179.
- ŠVAGROVSKÝ, Š. – MATEJKO, E.: Nad dielom cirkevného historika profesora M. Lacka. Slavica Slovaca, 26, 1991, 4, s. 322–330.
- ZEMÁNEK, J.: O niektorých problémoch prekladania Starej zmluvy do slovenčiny. In: O prekladoch Biblie do slovenčiny a iných slovanských jazykov. Bratislava 1997, s. 135–151.

⁷ Ale aj im treba vyčítať, že pri prekladoch liturgických textov, spevníka a i. v absolútnej väčšine prípadov nevychádzajú z nemeckých originálov (lutherizmus je pôvodne „nemecká viera“), ale z českých metatextov.

Из истории переводов византийских литургических текстов на словацкий язык

Štefan Švagrovský

В данной статье делается попытка кратко осветить основные вехи длительного и непростого пути к созданию словацкого перевода Литургии Иоанна Златоуста. Первый перевод был опубликован в 1933 году. Его автором был грекокатолический священник Павол Спишак. За последние свыше 60 лет появилось около десятка новых переводов не только литургии Иоанна Златоуста, но и двух других литургических восточных формуляров – литургии св. Василия Великого и литургии Григория Богослова. Наряду с достоинствами указанных переводов автор статьи отмечает и ряд недостатков. На отдельных примерах указывает возможности их устранения.